

A LATIN NYELVBELI ACTIÓK KÉRDÉSE.

Veritas laborat nimis saepe, exstinguitur nunquam.

(Befejező közlemény.)

III.

A) Menthetetlen hibája a szerzőnek az az *egyetlen* magyar fordítása, melyet cikkében kockáztat: a «maradhass»-féle.* Csak legalább egyéb helyet is be akart volna mutatni! De nem közölt sehol egyet sem, s így az «ex uno disce omnes» elvét kell rá alkalmaznom. Már pedig az illető hely azt teszi: «*hadd tudjam meg*, mielőtt ölelésemet fogadom, úgymond Veturia (Coriolanus anyja), vajjon ellenséghez vagy fiamhoz jöttem-e». Ösmeretes ez a beszéd Livius 2. könyvéből, melyet eddig minden harmadik osztályos deák fordított, s melyet Abday Asztrik nevű professzorom szavalt előttünk tanárjelölt koromban, a latin történelmi szónoklatok stílusának bemutatása végett, s a melyről azt mondotta, hogy ennél szebb helyet nem talált az egész római irodalomban; mert a római matróna lelkének egész mélységét feltárja és magával ragad. Még most is hatása alatt vagyok megboldogult professzorom megrázó szavallatának, s az ő szellemében szavaltam el én is már többször deákjaim előtt ama beszédet; mert a haza iránti kötelességek ép oly hatásos kifejezésre jutnak benne, mint akár a Szózatban vagy a Parænesisben. És lám, a római ékesszólásnak ezt a páratlan helyét sem értette meg ellenfelem! Kár volt azonban e beszédet áttennie orat. obl.-ba, mert egészen ellaposította és a sok infinitívussal meg coniunctívussal, mint valami záporosóvel, szinte latyakossá tette. Egyéb megjegyezni valóm pedig: a) az, hogy az egyenes beszédbeli *genuit atque aluit*-ot az indicativus-os táblázat nem igazolja, mert mint előidejű perfectumoknak pluszupfumban kellene állniok; b) az, hogy a vége felé (339. l.), nem tudom miért változtatta át a «*de his videris*»-féle kitételt ezzé: *de liberis provideret*? Igaz ugyan, hogy az áttételben szorosan csak a *de* praepositio hibás; de a *videret* nem fedi a *videris*-t, akár futurum exactumnak veszi, akár coniunct. perf.-nak. Azelőtt a Bartal-féle mondatban főlemlítette a fut. exact.-nak ilyes (főmondati) használatát; említi továbbá Pirchala latin stilisztikája is, a Stowasser-féle kitűnő latin (isk.) szótár pedig

* A Schiefner-Vajdady-féle fordítás is útba igazíthatta volna a szerzőt: «Engedd, mielőtt megöleltem (!) magamat, tudnom».

egész özönét hozza fel a szóban forgó használatnak; de sem az új Bartal-Gyomlay-féle mondatban nem említi, mivel bajos volna ezt a használatot actiók magyarázatba bujtatni, sem Kalmárnak újsütetű Liviusa; sem a többi magyar commentariusok nem igazítják útba a deákot az itt szereplő fut. exact.-ról, pedig de sok haszontalanságot s könnyű dolgot magyarázatnak láptöltelékül! Dávid István legalább megkönnyíti harmadik osztályos Liviusában e helyet az által, hogy az eredeti videris-t «vide» imperativusra változtatja. Persze a szerző furcsa magyarázata a 324. lapon épen nem illik a videris-re! Próbálja meg akárki alkalmazni reá: majd meglátja, hova jut vele! c) Hiba az is, hogy a potuisse mellől kimaradt az *eum*, valamint hogy a sineret, sciret helyett jobb volna: sineret scire, végül hogy a föltételes mondatok főmondatát nem tette acc. c. inf.-ba. A *de facto*-féle (323. l.) latinsággal sem dicsekedhetik, valamint az ilyen egyeztetéssel sem (328. 330.) actió imperfectum, perfectum; az ilyen orthographia pedig: praecibus (338.), coeteri (344.), stylus stb. nem illik egy professor tollára.

B) Állítottam azt is, hogy ellenfelem nem tudja a praes. historicum fogalmát és alkalmazását. Csattanós példája ennek a Bartalék mondat-tanából eléggé ismeretes Nepos-féle mondat: Aristides dicitur quaesivisse (persze a quod-os helyettesítés semmikép nem tűrhető!) ab eo, quare id faceret stb., a melyben (334. l.) a coniunctivus multa vonatkozó ideit onnan magyarázza ellenfelem, hogy a dicitur (fertur, fama est stb.) = praes. hist., vagyis mult jelentésű praesens-forma; — és ezt máskor is hangoztatja!! Kértem már most: melyik diák nem bámul nagyot professzora bölcsességén, ha a praes. hist. fogalmát még ilyen példákra is alkalmazza előtte: az a hír, azt beszélük stb.? Holott a deák igen jól megérti a praes. hist. fogalmát, ha azt mondom néki, hogy a mult események élénk előadásában alkalmazott jelen időforma = praes. hist., a melyhez sorakoznak még az idézetekben olvasható, ilyféle kitételek (nevők: praesens litterarium): Cicero írja, Neposnál olvassuk stb. Mind a két esetnek a consec. temporumban* van jelentősége (nb. ezt a szerző nem említi), mert egyaránt állhatnak utánok jelenre (az alak miatt) vagy multa (a jelentés miatt) vonatkozó idők, pl. Cleanthes docet, quanta vis insit caloris in omni corpore (Cic. N. D. 2., 9., 24.); Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolavisset (Cic. Tusc. 3., 26., 63.). Ebből következik, hogy a szerző teljesen rosszul értelmezte az idézett példát; mert nem a praes. hist. miatt vannak ott multa vonatkozó idők, hanem a quaesivisse miatt, a

* V. ö. Walser: Kritische Nachlese zu Scheindlers Schulgrammatik, Bécs, 1890., 14-s köv. II. Wetzel: Beiträge zur Lehre d. Consec. Paderborn, 1885., 48. l.

mint Bartaléknál olvasható, még pedig sokkal egyszerűbben és jobban, mint a 334. l. élén a szerzőnél:

De hogy egyáltalán nincs tisztában a szerző a praes. historicummal, legjobban kitetszik (343. l.) eme cicerói idézetből: *Me recreat Pompeii consilium, qui non putaret.** Nagyon szeretem én is olvasgatni a Milo-féle beszédet, Cicerónak talán legszebb és leggondosabban szerkesztett szónoklatát; hisz' utólag foglalta írásba Ciceró, s miként később maga Milo mondta néki, hogy ha eredetileg is így hangzott volna a beszéde, akkor nem kellett volna Massiliába szöknie s ott annyi hitvány halat ennie; mert ilyen szép beszéd alapján bizonyára fölmintették volna bírái. Ugyan tehát mit is mond Ciceró** az idézett helyen? A bírákhoz szólva azt mondja, hogy fölűdíti (a németben: érfrischt), fölemeli őt Pompeiusnak előre látó gondoskodása, más szóval: az üdíti föl, hogy Pompeius előre gondoskodott a rend fentartásáról, vagyis ez a kifejezés: «Pompeii consilium» föler ezzel az acc. c. inf.-val: Pompeium provídissime vagy praecavisse stb., miként a commentariusokban olvasható (nb. van egy más, erőltetett magyarázat is), és hát e miatt áll putaret = multa vonatkozó idő! De hogy is lehetne a bírákhoz intézett szöveg történelmi jelen? Azért, midőn ilyesmit olvastam a szerzőnél, végleg megbizonyosodtam róla, hogy nincs tisztában a praes. hist. fogalmával. És ezt a 20. században kellett olvasnom! Épen ez alapon kötve hiszem, hogy az egész Milót végig vallatta Sokrates módszerében; mert bizonyára talált volna elég ellentétet a maga theoriájával szemben. Hát ha még a philippikákat is olvasta volna!

C) Vakmerőség volt ellenfelemtől az or. obl. szabályainak dogmaszerű felállítása, nem gondolva meg, hogy valamennyi latin író megczáfolja az ő biztosaknak hirdetett szabályait. Nem említve azt, hogy az ő merév és átszámításokkal (331. l. alul) vesződő szabályai csupán szavakban különböznek az eddigi nyelvtanok egyszerű és világos beszédmódjától, még azt sem vette észre, hogy mindjárt a Césárból idézett példa (mémernerint) megczáfolja az ő «biztos» szabályát. De miért nem nézett bele Bartalék mondattanába, s rögtön látta volna, hogy velök együtt minden nyelvtan a legnagyobb szabadságról beszél az or. obl. ideinek alkalmazásában, az írók önkényes felfogásához képest, akárcsak a görögben. Sőt még az iskoláinkba (4. oszt.) újonnan visszatelepített Césárt is megszó-

* Ha föl akarnék csapni a coniectura emendatrix «lézengő ritterei» közé, azt mondanám: Ciceró bizonyosan putarit-ot akart írni. Amde félt, hogy hamar rám förmednének Ritschl epigonjai: Quid Saulus inter prophetas?

** Nálunk Cicerónak ezt a szép beszédét Kazinczynak 1837-ben kelt fordításán kívül csak Sárvány B. mesterkelt fordításában ismerik.

laltatja velem szemben, nem ösmervén azt a Cäsárt, a ki egész szabad-jára alkalmazza az or. obl.-ban a coniunctivus ideit, miként emé példák-ból látható:

Legati ab his venerunt, quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre neque tamen recusare, si *lācessantur*; quin armis *contendant*; si suam gratiam Romani *velint*; posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros *attribuant* vel *patiantur* eos tenere; quos armis *possederint* (bell. Gall. IV., 7., 2.). Vagy b. G. IV., 8. Exitus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia *remanerent*; neque verum esse, qui suos fines tueri non *potuerint*, alienos occupare; neque ullos in Gallia vacare agros; qui dari tantæ præsertim multitudini sine iniuria *possint*; sed licere, se *velint*, in Ubiörum finibus considerare, quorum *sint* legati apud se et de Sueborum iniuriis *querantur* et a se auxilium *petant*. Vagy b. G. II., 14. Diviciacus (Meusel írásmódja c-vel t helyett!) beszél hosszan (facit verba) s folyton multa vonatkozó időkben; végül aztán az utolsó négy sorban a következő idők vannak: utatur, fecerit, inciderint, consuerint. Hasonló helyek: b. G. I., 18., 3., I., 35. stb. stb.

Hát Cicerónál hány or. obl. olvasható, ugyanily rendetlenségekbe jutott módon! Pedig a Schultz-Lévay-féle latin synonymikából is olvashatta ellenfelem, hogy dogmatikus példákat a tiszta latinságra csakis Ciceróból és Cäsárból szabad meríteni, más szerzőből egyáltalán nem. Imé hát magok a dogmatikus tekintélyek robbantják szét az ő szabályait! Mert én ilyen robbantó példákat kész vagyok ám akkora mennyiségben idézni az írókból, hogy karácsonyig se fogyok ki belőlük, ha minden nap csak egy órát engednek is felsorolásukra!

Ezek után Neposszal szólva: nunc veniamus ad fortissimum virum!

D) Nagyképüsködés az az előadás, mely szerint az actió's theoria kedvéért ezután consecutio modorum-ot kell mondani a régies cons. temporum helyett, mert állítólag ez észszerűbb, biztosabb és tudományosabb tanítás az ediginél. Szófia beszéd az egész, áltatás, olyan mint ez az épületes szójáték (332.): obliquusos főmondat! De hát új, jó lesz tehát a fővárosi deákságnak, mely, miként a sémi faj Moloch nevű istene, mindent felfal és megemészt. Csakhogy a hirdetett újszerűség pusztalepel, mert ugyanazt mondja az új szabály is, a mit a régies tanítás mondott a deák számára sokkal érthetőbben: hogy t. i. a jelenre és jövőre vonatkozó idők hasonló természetű időkkel társulnak a coniunctivus-os mellékmondatokban, szintúgy a multa vonatkozó idők is, csupán az egyidejűsége, elő- és utóidejűsége kell vigyázni alkalmazásukban. Nem egyéb az egész, mint formai barátkozás az igeidők között a régibb, az önálló használat mellett, a melynek rendkívüli logikusságáért szavatoljon Gyomlay (Tanári Közl. 1900/1901. 319. l.). Persze ez a szabály is alá van vetve az írók önkényének, úgy hogy nem is volna szabad igazi szabálynak mondani, hanem csakis történelmileg kifejlődött használatmódnak, a

melyet nagyjában érvényesítettek a különböző korok írói. De nem kell ám hinni, hogy maga Cicero szabályosan alkalmazta a *consec. temporum*-ot, vagy az *actió*sok szerint a *modorum*-ot. Van nekem egy kitűnő értékezőm, melyet Labach Bertód professzoromtól kaptam, a kinél nem ösmerek finomabb latin stílusztát sem rendünkben, sem a hazában s a ki 12 évig volt a pannonhalmi tanárképzőben a *class. philologia* vezetője. Az értékező (De *consecutione temporum* Ciceroniana, Lipsiæ, Teubner 1877.) szerzője Wetzel Márton, Schultz Ferdinánd latin nyelvtanának átdolgozója, a «Gymnasium» című folyóiratnak megindítója és az ige-idők kérdésének nagynevű harczosa, a ki a teljes Cicero átbuvárlása, tehát valóságos *inductio* alapján ekként mondja ki (6. lap.) véleményét: «*Exemplis satis multis demonstrare institui singulorum temporum vim atque significationem eandem esse tam in indicativo quam in coniunctivo, ita ut, cur quodque tempus positum esset, non ex certa quadam stabilique consecutione, sed ex genuina cuiusque vi intellegi deberet, utque nulla esset, si accurate diceremus, temporum consecutio.*» Épen a Wetzel idézte, rengeteg mennyiségű, cicerói példa alapján merem én is mondani, hogy valamint az eddigi szabály vagy zsinórmérték nem elégséges az írók adatainak megfejtésére, úgy az *actió*sok nagyhangú szabályai sem kielégítő, már azon egyszerű oknál fogva sem, mert az ő szabályuk is pusztán azt diktálja, a mit az eddigi nyelvtanosoké, kivéve, hogy *actió*s szavakba van öltöztetve; ugyanis a *coniunctivus imperfecta*, *perfecta* és *instans actió*ja semmi-egyéb, mint a *coniunctivus* jelenre és jövőre vonatkozó alakjai, másrészt az u. n. *optativus* három *actió*ja sem egyéb, mint a *coniunct.* *ultra* vonatkozó alakjai az egyidejűség, elő- és utóidejűség szempontja szerint. Ha tehát csupán a szavakban van közöttünk eltérés, lényegben azonban egyezünk, akkor visszajutottunk a középkori bölcselek nominalismus-féle tollharczához, vagy a jezsuiták és dominikánusok vitájához az isteni segedelemnek miként való képzelhetése tárgyában; pedig ily térre senkit sem követhetek, mert se szofisztikus bölcselek nem vagyok, se a nevezett rendek harczát nem óhajtom a magyar tanárok közé átültetni. S ha mégis szólok ez ügyben, azért teszem, mert nagy okaim vannak, még pedig: 1. maga ez a *consec. temp.* vagy *modorum* szabálya nem valóságos törvénye a latin nyelvnek, miként Molnár I. hirdeti, s e szerint az ő ösztövért táblácskája a mellett, hogy semmi újat nem tartalmaz, még haszontalan és kárhóztatni való zsinórmérték is; 2. azonfelül olyan tévedésben leledzik, a melyről nem szeretném tudtul adni a nagyvilágnak, hogy magyar ember eszelte ki, mivel a *coniunctivus* mivoltának teljes félreértésén alapszik; már pedig, ha az alap hibás, akkor hibás az egész föléje épített okoskodás, valamint a belőle folyó következtetés is. Igazán ráillenek az ellenfélre Horatiusz eme szavai (Epist. I., 18., 15—18.): «*Alter rixatur de lana saepe caprina,*

Propugnat nugis armatus: Scilicet, ut non Sit mihi prima fides et, vere quod placet, ut, non Acriter elatrem? Pretium ætas altera sordet.»

1. Azt igazolni, hogy a consec. temp. vagy modorum szabálya mennyi eltérés alá esik, nem is kell jóformán bizonyítanom, hanem elégséges egyszerűen utasítanom bárkit a Bartalék, Schinnagl, Szénássy-Elischer, Schultz-Dávid, Szepesi, Málik, Menge stb. mondatában a következőképpen és egyéb mondatok terén való eltérésekre és arra az egyszerű tényre, hogy az u. n. belsőleg függő mondatokban érvényesül a consecutio, ott is csak nagyjában, ellenben egyebütt nem; szintűgy elégséges hivatkoznom a fönnebb említett oratio obl.-ban alig-alig érvényesülő consecutióra. Ezen utalásokkal aztán le is zárhatnám az 1. pont-hoz mellékelt kifogásomat, ha nem érezném abbéli szoros köteletségemet, hogy ne a grammatikák tekintélyét szólaltassam meg magam mellett, s ne csupán a grammatikákban is felsorolt eltéréseket beszéltessem, hanem az íróknak egyéb olyan helyeit vonultassam fel, a melyek eltagadhatatlanul igazolják azt a tényt, hogy közvetlen egymás mellett, egy és ugyanazon gondolatsorozatban is csak imígy-amígy van meg a consec., világos jeléül annak, hogy nyelvtörvényről e téren szó nem lehet. Lássuk tehát az ígért öreg ággukat, a mint alább következnek.

Cicero off. I., 90. Panætius quidem Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum ait dicere, ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exsultantes domitoribus tradere soleant, ut iis facilius possint uti, sic homines secundis rebus eufrenatos sibi que præfidentes tamquam in gyrum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunæ. Ac. I., 16. ob eamque rem se arbitrari ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum, quod hæc esset una omnis sapientia, non arbitrari se scire, quæ nesciat. Tusc. V., 18. cui satis esset respondere se ante docuisse nihil bonum esse, nisi quod honestum esset, hoc probato consequens esse beatam vitam virtute esse contentam, et quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic, ut si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum, De or. I., 219. Neque vero istis tragœdiis tuis perturbor, quod ita dixisti neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui mores hominum penitus perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda. Leg. III., 42. quem est senatus secutus, quom decrevisset C. Claudio consule de Cn. Carbonis seditione referente invito eo, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat concilium, simulatque intercessum turbarique coeptum sit, dimittere. Cluent. 160. Ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei videatur, statuere et non devinctum legibus esse oportere. Fam. VII., 21. negare aiebat Servium tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factio, nem testamenti non habuerit. Verr. II., 3., 204. indignissimum videbatur qua in re senatus optime egisset, in ea re prædari, et id non modo fieri, sed ita fieri, quasi liceat concessumque sit. Verr. II., 4., 98. Nam quia, quam pulchra essent, intellegebat, idcirco existimabat ea non ad homi-

num luxuriem, sed ad ornatum fanorum atque oppidorum *esse facta*, ut posteris nostris monumenta religiosa esse *videantur*. Quinct. 53. non in eam turpitudinem venisses, ut hoc tibi *esset* apud tales viros cōfī- tendum, qua tibi vadimonium non *sit obitum*, eadem te hora consilium cepisse hominis propinqui fortunas funditus evertere. Rosc. Am. 53. id erat certi accusatoris officium, qui tantī sceleris *argueret*, explicare omnia vitia ac peccata filii, quibus incensus parens *potuerit* animū inducere, ut naturam ipsam *vinceret*. De or. I., 71. Nam illud qua re, Scævola, *negasti* te fuisse laturum, nisi in meo regno *esses*, quod *dixerim*. Phil. V., 15. Em causam, cūr lex inter fulmina et tonitrua *ferretur*, ut eos iudices *haberemus*, quos hospites habere nemo *velit*. Fam. XII., 14., 4. Quoniam consulibus decreta est Asia et permissum est iis, ut dum ipsi venirent, *darent* negotium, qui Asiam *obtineant*. V. ő. még Ac. II., 29. a hol videbatur accedere után először präteritumok. azután jelenre vonatkozó állanak; fin. IV., 20., a hol diceret-re először multak, azután jelenre vonatkozóak következnek; fam. VIII., 8., 5—8. ita censuerunt-ra először präteritumok, majd jelenre vonatkozóak, később ismét präteritumok következnek; Phil. V., 53; (s egyebütt is a philippikákban) teljes az ingadozás; Tull. 39. (fuit oratio . . . diceretur . . . potuerit); Verr. II., 4., 16. (diceret, voluerit); Nat. deor. II., 13. (posuit, orta esset, ceperimus, majd végig präteritumok. — Az egyenletesen haladó, bár a főmondat mult idejéhez nem igazodó példákknak pedig se szeri, se száma, pl. nat. deor. I., 105. (dicebas, cernatur, deficiat, putet); leg. II., 49. (docebant, capiat, ceperit); Att. XV., 5., 3. (scriptum erat, reiciantur, sint futuri, videantur) stb., stb. Mindez csupán Ciceróból.

De vége-hossza nem volna példaim sorozatának, ha valamennyit be akárnám mutatni; hisz közel állok már ahhoz a számhoz, a melynek alapján elmondhatom immár Wetzellel együtt, hogy nekem se consec. tempórumról, se modórumról ne beszéljen senki fia (legfőlebb nagyon korlátozott értelemben!); szakasztott úgy, miként Kálmán királyunk is megtiltotta a boszorkánypöröket azon az alapon, hogy a valóságban úgy sincsenek boszorkányok. S ha már most kérdezem: miért kellett a consec. modórum-ot a latin nyelvre is alkalmazni, úgy találom, hogy egyedül azért, mert a görög nyelvtnak is consec. modórum-ról beszélnek.

2. De haszontalan a szerző táblája még azért is, mert a coniunctivus természetét meghamisítja az által, hogy csupán a jelenre és jövőre vonatkozó formákat nevezi coniunctivus módusnak, ellenben a multa vonatkozó igealakokat optativusókká avatja. Sokat tűnődtem arról, vajjon minő ok vihette a szerzőt erre a felfogásra; végül arra a valószínű föltevésre jutottam, hogy ebben is a görög nyelv analogiája okozhatta meg tévedését. Tudni való ugyanis, hogy a görög az u. n. történeti vagy multa vonatkozó idők után elég sokszor használ optativust, bár a független használatot is elégszer érvényesíti; úgy hogy bátran mondható, hogy a görögben az egyik használat ép oly helyes, mint a másik. Mivel tehát a görögben a multa vonatkozó idők után optativus szokott állani, s mivel ilyenkor a latinban is rendesen a präteritumok állanaka coniunc-

tívusból: aligha tévedek, ha az említett analogiából eredeztetem a szóban levő elkeresztelést. Csakhogy mindenki tudja, hogy valamint a görögben csakis a függőség jelentményét hordozza méhében, az opt. obl., úgy a latin coniunctivusnak összes alakjai is megállhatnak a függés, egyéni vélemény stb. jelölésére, és csupán a főmondat ideje s az egy-, elő- és utóidejűség viszonya határoz abban, melyik alakját választjuk a coniunctivusnak. Ily alapon aztán a coniunctivusnak minden alakját optativusnak nevezhetjük! Amde ha mélyebbre hatolunk, a dolgok gyökeréig: akkor éppen az ellenkező megfigyelés és felfogás bizonyul igaznak, vagyis hogy a coniunctivusnak praesens és perfectuma mondható nyelvészkedő ajakkal optativusnak, ellenben a multa vonatkozó formák hypotheticus, vagy conditionalis vagy irrealis értelműek, — legalább a köztudomás s az eddigi kutatás megállapítása szerint. Erre vall az *amem* (ered. *amaim*) stb. képzése, valamint egyes ódon formák (*edim*, *velim*, *nolim*, *malim*, *sim* = *siem* = skr. *sjām*, görög *εἶην* = *εἶην*, góth *sijan*; *ausim*) s a rendes perfectum (*amaverim*) képzésmódjának világosan szóló tanuskodása. És hogy ez valósággal így van, magam mellett bátran felhivom bizonyossággal az egész világ tudósait akár élő szavuk, akár nyomtatott vallomásuk révén; s ha rám czáfolnak nyilatkozataikkal, akkor rögtön beállok a Rómához közel lakó néma (kamalduli) barátok közé, hogy soha többé ne írassak vagy szólhassak az actiók ellen.

Mindezekből immár természetszerűleg folyik az a szomorú valóság, hogy ellenfelem nem ösmeri azokat az ördögös római írókat, a kik csakugyan nem az ő ösztövért táblázatainak igazolására írták műveiket, a melyeknek Sokrates szellemében való elfogulatlan vallatása mindig kész igazságokkal szolgál annak, a ki gondolkozott már róla és meg is tanulta a bábáskodó módszer mivoltát és helyes alkalmazását; valamint hogy a szentírás is csak azoknak a kérdéseire felel kielégítően, a kik bizalommal s alázatos hittel fordulnak hozzá, s nem azoknak, a kik a maguk önkényes felfogását akarják rátukmálni vagy kierőszakolni belőle.

IV.

Hátra van, hogy a szerzőnek még egy másik tévedését is eltávolítsam latin grammatikusaink keresztjeinek sorából, a mely «consecutio temporum *indicativi*» névvel illethető (327—8. ll.).

Bizonyára ösmeretes minden tanítótársam előtt, hogy az indicativus alakjai közül az impf. a multban való egyidejűség, a plusqupf. és fut. exact. a mult és jövő élőidejűség jelölésére szolgál — úgy nagyjából, történetileg fejlődött használatképen; bár mindegyikök tudván tudja azt is, hogy talán ugyanannyi a kivétel ezen szabály alól, a mennyi a ren-

desnek mondható használat. Ösmeretes továbbá a régi Bartal-Malmosi-féle mondattannak 180-ik §-a a *consec. temporum* előtt, a melyben apróbb betűkkel nyomtatott, néhány megfigyelés vagy útmutatás van közölve a tekintetben, hogy az *indicativus* idei hogyan szoktak a mellékmondatból visszavonathozni a főmondat ideire, s ezen társulások közül én is aláhuzattam annak idején a *perfectum*nak visszavonathozását a főmondatbeli *præsens*re, mint legtöbbször érvényesülő használatmódra, az előidejűség kifejezése végett (v. ö. *audio, quod dixisti*). Vagy pl. éppen idevágólag igen jó Szepesi-Budaváriék szabálya (mondatkötés, 6. l. 4. jegyz.) a gyakoriságot jelentő (*quotienscunque* stb. kezdetű) mellék- és főmondatok időhasználatára, főleg Livius olvasása közben. Livius azért hozom fel, mert még az íróknak is van vonzalmuk egyes időkhöz; a minthogy pl. Pirchala föl is jegyzi Vergiliusában e nemű megfigyeléseit, szintűgy Grysar is beszámol Horatiusnak e fajta sajátosságaiival; ellenben Horatius legújabb magyar isk. kiadója ügyet sem vet rájuk, hanem megbeszéli a pyndarosi (sic!) *dactylust* (19. l.), kiírja a szó- és gondolat-alakzatokat *per longum et latum*, az *epicureismust* pedig olyan-nak (33. l.) festi, a mely azért óvta híveit a nyilvánosságtól, mert ez *ataraxiát* (!) idéz elő, azaz zavarja a lélek nyugalmát. Mindazáltal akár a fönnebbi általános, akár az utóbbi, különleges (írói) használatmód mellett tudni kell, hogy az *indicativus*beli időformák korántsem vesztek el a mondott esetekben eredeti értelmöket, mert még szorosb viszonyulásuk alkalmával is megmaradnak az értelmökből folyó időfokon, s éppen azért igazi *consecutió*ról *indicativus*-os mellékmondatokban egyáltalán nem beszélhetünk.

Mert ugyan mi is az a *consecutio*? — A *consec.* régi grammatikai elnevezés, mely jelenti az egyes mellékmondati igealakoknak igazodását a főmondati időhöz, a nélkül, hogy az igazodott időforma azt fejezné ki, a mit független korában fejezett ki. Pl. *quid facis, quid fecisti, quid facies* időalakjai a függő kérdésben más időformát öltenek a *coniunctivus*ból, nem az imént felsoroltak egyértékeseit, hogy ha a mult értelmű *quærebam* vagy *quæsivi*-től kerülnek függésbe. Azért mondták a régi grammatikusok, hogy a *consecutió*ban, a *coniunctivus* alakjai elvesztik eredeti jelentésüket, melyet a főmondatokban való szereplésökből ismerünk; s mivel a főmondat igealakja, mint valamely mágnes, vonzza vagy ránczigálja őket, szinte automata bábok módjára: azért nevezzük a belsőleg függő mondatok igealakjainak a főmondati igeidőhöz való, elég következetes vagy szabályszerű alkalmazkodását időkövetkezésnek vagy időviszonyulásnak, latin szóval pedig *consec. temporum*nak. Ez az alkalmazkodás azonban az *indicativus*-os mellékmondatokban sohasem érvényesül oly következetesen, mint a belsőleg függő mellékmondatokban; éppen azért nem is beszéltek róla azelőtt soha, csak egy évtizeddel ezelőtt

kezdték róla szólani egyesek, talán újszerűség-hajhászatból, azon a hibás alapon, hogy időfokot csakis az indicativusban ösmertek el, míg a coniunctivusban tagadták a tempust. Ez alapon beszél Molnár István is egyrészt *consec. temporum indicativi*-ről, másrészt *consec. modorum*-ról, vagyis *consec. coniunctivi et optativi*-ről.

Lattmann volt az, a ki hirdette az indicativus-os mellékmondatok ideinek szabályos viszonyulását a főmondatbeli időkhöz. Új nem volt e tanításban, legfőlebb az, hogy erősebben hangsúlyozta az impf., plusqupf. és fut. exact. használata módját. Erre azonban nem volt szükség; mert ha a mondott időalakok érvényesülését elég következetesnek tapasztalta az íróknál, ezzel csak megerősítette az eddigi felfogást ama három időről. De mondott ő egyebet is, és ezt, az eddig is ösmert *antecedentia* és *consequentia* esetein kívül, körülbelül ezer példán tapasztalta az íróknál, t. i. bizonyos egyezni szeretést az egyidejűség viszonyában álló fő- és mellékmondatok közt, a melyet aztán két hangzatos jelszóba foglalt: a *coincidentia* és *congruentia* jelszavába; még pedig az alányilag is egyező, egyidejű mondatokat sorolta az első név alá (pl. *bene facis, quod manes*; *bene fecisti, quod mansisti*; *bene feceras, quod manseras*), a különböző alanyúakat, de egyező idejű mondatokat meg a második név alá (*dum ego scribo, tu legis*; *dum ego scribebam, tu legebas*; *dum ego scripsi, tu legisti*; l. Berger, *Lat. Gramm.* 12. kiad. Wagener- és Landgraftól. Berlin, Weidmann, 1891., 220. l.; különben a két név alá foglalt sajátosság egy és ugyanaz!). Csakhogy az ilyen megfigyelések semmi hasznót nem jelentenek a nyelv tényeinek magyarázatára nézve; mert az olyan kiegyenlítődések a természet rendje szerint mindjárt kialakulnak bármely logikus ember nyelvén, még mellérendelt mondatokban is (l. *Gymnasium*, 1884. évf. Wetzel cikkét az *attractio temporum*-ról), miként a kérdések és feleletek természetes rendje is azt követeli, hogy olyan legyen a felelet, a minő a kérdés. Nem is lett ama, szorgalomról tanuskodó megfigyeléseknek hatásuk az isk. könyvekre s a *consec. temporum*-ról minden grammatika maig is csak a régies értelemben szól. Azért ha valaki Lattman értelmében (nb. maga Lattman sem merte isk. nyelvtanában alkalmazni!) akarná használni a «*consec. temporum*» terminusát, azt ajánljuk néki, hogy mindenkor jelezze az illető, hogy indicativus-os mellékmondatokról kívánja értetni. Abból a részből azonban semmikép nem helyeselhető ez az újszerűség, mert annyi a kivétel a rendes szabály alól, a mennyi az indicativus ideinek főmondatbeli használata alól; mivelhogy tudni való, hogy egyrészt a perf. hist. jelenthet minden multat; másrészt az impf. kizárólagos és biztos használata jóformán csak egy esetre szorítható, a plusqupf. használatát pedig úgy sem lehet biztos szabályba foglalni; végül a fut. exactum helyett előidejűség viszonyában is mindenkor megáll az egyszerű jövő. Mindezt megszámlálhatatlan sokaságú példával lehet igazolni.

De hogy ne csak állítsak, hanem bizonyítsak is a consec. temp. indicativi ellen, egyrészt hivatkozom arra, hogy egyetlen nyelvtanost sem fogadta el az újdonsült tanítást; másrészt utasítom kartársaimat eddig szerzett és szerzendő megfigyeléseikre az indicat. ideinek ingadozását illetőleg; valamint mindazon iratokra, a melyeknek szerzői nem egy, hanem több ezer példán mutatták ki a folytonos ingadozást; végül csupán arra a gyorsan áttekinthető példatárra, a mely teszem Bartal-Malmosiéknál vagy bárhol is megolvasható s az előidejűséget kifejező (*postquam*, *ut*, *ubi*, *simulatque* stb.,) mellékmondatok időhasználatát tárgyalja. Ugyebár senki sem tagadhatja, hogy az ily mellékmondatokban másféle actiók időalak is érvényesülhet a rendes perfectumon kívül; eredetére nézve ez is inkább *præteritum instans* (v. ö. a görög aoristost), mint *perf. præ.* Így állhat *præs. impf.* is az előidejűség (befejezettség) jelzésére.

Pl. Plaut. Trin. 108. Nam *postquam* hic eius rem confregit filius *videtque* ipse ad pauperiem protractum esse se. mihi commendavit virginem. Cæs. b. c. II., 11., 2. id *ubi videt*, mutant consilium; b. c. II., 42., 1. Curio *ubi intellegit*, signa inferri iubet; b. c. II., 16., 1. quod *ubi* hostes *sentiant* parique condicione *intellegunt*, ad eadem deditionis condicione recurrunt. Cæs. b. G. II., 9., 2. *ubi* neutri transeundi initium *faciunt*, Cæsar suos in castra reduxit. V. ö. még Cic. Verr. II., 2., 61., 92., 4., 32., 66., 5., 103. Cæcin. 19. stb. Még több hely Tacitusnál, Sallustiusnál stb.

Pedig nincs egyszerűbb és érthetőbb fogalom a deák előtt, mint az egyidejűség, elő- és utóidejűség fogalma, melyet már a második osztályban elsajátít a magyar nyelvtanból. Már most, ha igaz, hogy a *postquam* és társai előidejű mondatokat vezetnek be, ugyan hogy érte meg a deák azt, hogy mégis mindenféle actio lehetséges bennök a szabályszerű végzett cselekvés mellett, sőt a latinban legtöbbször nem is az előidejűséget kifejező *plusquamperf.* áll még *multa* vonatkozó főmondati idő mellett sem, hanem perfectum (ill. szerintem *præteritum instans*). Épen ez alapon csodálom, hogy ellenfelem a maga szerkesztette táblázat, diktálása szerint tudott eljárni, midőn az *ut*-os vagy *postquam*-os mondatokat (341. l. b. pont) az egyidejűség rovata szerint bírálta el, őszinte örömeire deákjainak, a kik persze nem hibáztak, mert nem is hibázhattak, midőn a latin perfectumokat (*fuerunt*, *corruptus est*) elfogadták, újjak értelmében egyidejűséget kifejezőknek. Ámde, ha véletlenül azt kérdezte volna a professzortól az egyik nebuló, vajjon mióta egyidejűséget jelentő kötőszók *postquam* és társai: azt hiszem, bajosan tudott volna kiszabadulni a kelepceből, melybe saját szerkesztésű norinbergai tölcseré juttatta. Így vagyunk aztán a többi mellékmondatok kijelölésével is; mert előtte pl. a következményes mondatok egyidejűséget fejeznek ki (l. Néposznak első mondatát, 339. l.), vagy pl. a *flagrabit*-ot (341. l. 5. p.) bizonyos önállósággal ruhazza fel (343. l.), vagy (340. l.) ezeket: *ad hoc*

consilium cum multi accederent és valamivel alább: *huius cum sententiam plurimi essent secuti* — elkülöníti táblázata értelmében; végül az is különös, hogy az or. obl.-nak a 335. lapon adott nagyhangú értelmezését össze tudja egyeztetni a 340. és 341. l. kezdő pontjainak végén található függő beszédekkel; azonban nem jelzi az or. obl.-t a 340. l. 4. pontjában. Persze mert a táblázat megmond és kimagyaráz mindent, csak a deák újja mozogjon ügyesen! Csakhogy ez üres mechanizmus, puszta formalizmus, nem gondolkodás és gondolkodni tanítás, legkevésbébe pszichológiai methodus, a melyre már Sokrates és az őt követő iskolamesterek kiváló súlyt helyeztek.

Egy füst alatt hadd emlékezzem meg a *coniunctivus* ideiről is, egyrészt mivel az imént tárgyalt *consecutio temporum*mal szorosan összefügg, másrészt mert nagyon hajtogatják az actiósök, hogy nincs is a *coniunctivus*nak ideje. Erre a váltig való tamáskodásra bármely kortársam rögtön megadhatja a feleletet; ha végig futja a *coniunctivus* használatát a főmondatokban; mert ha *crederes, diceres* stb., vagy *quid facerem?* nem multak, akkor semmi sem mult! Hát mikor Ciceró azt mondja Ligariusában (18.): *fuert cupidi, fuert irati*, vajjon ezek a multak jelenek? Vagy mikor még világosabban (Verr. V., 1.) azt írja: *sit fur, sit sacrilegus et fuert cupidi* — nem különböztet időileg? Így még a következő helyeken mindjárt az *indicativus* idei mellett: Or. 101. *nemo is, inquires, unquam fuit; ne fuerit*; Ac. pr. II., 75. *at dissolvit idem*; mihi quidem non videtur, sed *dissolverit sane*; Verr. I., 37. *seditiosus homo fuit; fuerit* aliis: tibi quando esse coepit? — De szálljunk magunkba s vegyük fontolóra a *coniunctivus* mellékmondati szerepének okát-fokát. Ösmeretes, hogy a legtöbb *coniunctivus* a megfelelő *indicativus*beli idő helyett áll, más szóval: független, azaz mellérendelő alakjában a régiebb íróknál még valósággal *indicativus*beli időkkal van helyettesítve. Mert ne gondoljuk, hogy pl. a függő kérdésben kezdettől fogva *coniunctivus*t találunk az íróknál, hanem sokszor *indicativus*t is; pl. *Dic, quis emit* (Plaut. Merc. 620.). *Vide, ut expalluit* (Cure. 311.). *Non potest dici, quam indignum facinus fecisti* (Most. 45.) stb. Különféle magyarázatok állanak rendelkezésünkre a *coniunctivus* bekövetkezett alkalmazásának és térfoglalásának okára nézve, de most mellőzhetjük őket; annyi azonban tény, hogy függő kérdésben elég korán jelentkeznek az *indicativus* mellett a *coniunctivus* formái, szintűgy a *coniunctivus* egyéb használatmódjai is kialakulnak, még pedig határozottan idői jelentésben.

Pl. Fortasse aliquantum iniquior erat praeter eius lubidinem: *pateretur* (Terentius: Heaut. 202.). Vel tu ne faceres tale in adolescentia (Plautus: Pseudolus 437.). *Caperes aut fustem aut lapidem* (Plautus: Rudens 872.). *Non redderes neque de illo quicquam emereres neque venderes* (Plautus: Trinummus 133.). *Prædiceres* (Terentius: Andria 793.).

Servilius quidem Galba non triumphum impedire debuit, sed nomen deferret et legibus interrogaret, diem diceret, inimicum ad populum accusaret (Liv. XLV., 37.). At dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret (Cic. off. III., 75.). Satis cohiberet ac premeret sensus suos Tiberius; haud alias intentior populus plus sibi in principem occultæ vocis aut suspicacis silentii permisit. (Tac. ann. III., 11.). Hát mikor Cicero a Sestius-féle beszédben (XIX., 43.) azt mondja, hogy *vicissent* boni improbos, fortes inertes, *interfectus esset* is, qui hac una medicina sola potuit a rei publicæ peste depelli; quid deinde? quis reliqua *præstaret*? (= mi lett volna azután? ki kezeskedett volna a többiről?) talán a jelen vagy jövő eshetőségeit latolgatta!? Cic. de fin. V., 82. ut sapiens fuerit Q. Metellus, nonne beator: (t. i. fuit), quam, ut item sapiens fuerit, Regulus? Cic. Planç. 10. Ut fueris dignior quam Plancius, populus, a quo es præteritus, in culpa est. Cic. Cluent. 103. potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen. Quinct. 79. biduo post aut, ut statim de iure aliquis cucurrerit, non toto triduo DCC milia passuum conficiuntur (præs. hist.). Verr. III., 114. concedes, opinor, ut cum decumo fructus orationis perceptus sit, neminem minus tribus decumis dedisse. Verr. IV., 8. concedam, ut emeris, s ugyanott 10. concede, ut impune emerit, modo ut bona ratione emerit. Verr. IV., 16. Ut homo turpissimus esset impudentissimeque mentiretur, hoc diceret (= de nem volt gyalázatos fráter, nem hazudozó stb.). Quinct. 3. ut summa haberem cetera (= ámdé nem volt birtokomban), temporis certe vix satis habui. Tull. 54. verum ut esses durissimus, agi quidem usitato iure potuit. Or. 109. An ego Homero, reliquis concederem, ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur; ipse nunquam ab illa acerrima contentione discederem? Phil. XIV., 14. An ut ego, qui Catilinam hæc molientem sustulerim, ipse existerem repente Catilina? Phil. II., 75. An cum tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret? Phil. II., 5. quem Cæsar salvum esse voluisset, eum tu occideres? Att. VI., 6. ego sorte datum offenderem? Ter. Phorm. 119. Non si redisset, ei pater veniam daret? Ille indotatam virginem atque ignobilem daret illi? nunquam faceret. Plaut. Trin. 175. Utrum indicare me ei thesaurum æquom fuit, . . . An ego alium dominum paterer fieri his ædibus? Qui emisset, eius essetne ea pecunia? Plaut. Bacch. 196. Egone ut non interpretatum id advenienti ei redderem? Ter. Andr. 582. Ego dudum non nil veritus sum, Dave, abs te, ne faceres idem, Quod volgus servorum solet, dolis ut me deluderet, Egon istud facerem? Stb., stb.

Mindezen példából kiviláglik, hogy a coniunctivus alakjai is kifejezik az időfokot, de legtöbbször az egyidejűséget, elő- és utóidejűséget; sőt az utóbbi esetekben is érthetővé tehetjük az időfokot, minthogy a latin irodalom már a parataxisban mutat olyan példákat, a melyek a későbbi hypotaxis időhasználatát nem valami arcanumnak tüntetik föl, hanem a coniunctivus régies használata nyomán kifejezett igazodásnak a főmondat időfokához. A ki pedig mégis kételkednék a fönnebbi coniunctivusok időfokának valóságában, annak azt ajánlom, olvassa el magának Lattmannak művét (De coniunctivo Latino), a ki értekezésének 5., 9.,

20—27. lapjain épen a felhoztam példákról mutatja ki az indicativus megfelelő ideivel egyező időfokot.

Mellékesen még el kell oszlatnom ellenfelemnek tréfás módon megszólaltatott nehézségeit a participiumok időviszonyát, valamint a klasszikus nyelvek alárendelő természetét illetőleg.

a) A *participiumokra* nézve az a feleletem, hogy minden deák megmosolyogja azért az elmésségeért, melylyel a «Plato scribens est mortuus»-t értelmezi (329. l.); hisz' a participium, mint afféle igei melléknév, tulajdonságot kifejező szó lévén, másrészt a felhozott példában állítmányi jelzőkép (v. ö. hilaris, lætus, tristis, prior, posterior stb.) állván, ha mindjárt præsens időformában jelenik is meg, nem azt jelenti, hogy *most* ír Plato, hanem azt, hogy bármely időben haljon is meg valaki, az írás azzal egy időben történik. V. ö. a magyar va-ve-féle igenév jelentését (A kakas egy lábou állva alszik, aludt a mult éjjel, alszik holnap). A megbukott ember bukása pedig csakugyan elmúlt a jelenre nézve, legföllebb az utána következő vagy belőle fakadt sebeket és fájdalmakat kell az illetőnek elszenvednie, tehát valóságos perf. logicum. Végül az andó-endő végű igenévnak természetét* a szerint itéljük meg, vajjon leendő-séget, jövődőséget (pl. érkezendő vendégek, születendő gyermekek): fejez-e ki, vagy kellést, szükségét; hogy aztán a fejlődés folytán sok ilyen magyar igenév nem azt jelenti, a mit eredetileg, arra csattanós példa épen a szerző idézte «forgandó szerencse», a melynek manap korántsem a forgásra készülés vagy irányulás, szóval a beállás vagy Gyomlay (Bartal-Malmosi, latin mondattan, 4. kiadás, 15. l.) szerint a beállandó cselekvés az igazi, jellemzetes értelme, hanem a szokás, a többszöriség, a gyakoriság, az állandóság, a szemünk előtt való történés; azért int bennünket Faludi a «Forgandó szerencsé»-re írt versében, hogy Fortuna szekerén okosan ülj, úgy forgasd tengelyét, hogy ki ne dülj; ugyanezen okból Simonyi a forgandó, állandó, mulandó, maradandó stb. participiumokat nem is mondja beálló cselekvésű igeneveknek, hanem folyamatosaknak, s Tüzetes magyar nyelvtanában (505—6. ll.) azt olvassuk, hogy az andó-endő-nek huzamossági jelentményére régi irodalmunkban s a nép nyelvében sokkal több példa van, mint a mai irodalmi nyelvben (V. ö. a Budapesti Hírlap vezér- és tárczacikkében, melyek Crispi Ferenczről szoltak, a *gyarlandó* igenévnak használatát a szokásos *gyarló* helyett). De hát Molnár István nem olvassa a Tüzetes nyelvtant s a forgandó-t

* Természetesen nem tartoznak ezen igenév valódi magyaros használatának rovatába a köv. szólásmódok: én irandó vagyok egy könyvet az igeidők terminusairól, elutazandó leszek pár nap mulva a Balaton mellé, Cicero kitépendő volt Catilina összeesküvését gyökerestül stb., mert ezek a latin rus 3. szolgai utánzatai, vagyis sült latinismuskok.

megteszi instans actiósna! Én azonban nem az imént említett okokból kívánom a participiumok praes., perf. és futurum jelzőjét fentartani, hanem egyrészt a megszokás miatt, másrészt mert csakugyan a jelen, múlt és jövő időkörbe (sphaera) tartoznak jelentésöknél fogva, végül a mellékmondatok szokásos rövidítése miatt, a mikor teszem a qui 3.-os mondatok időviszonyát csakugyan nem fejezhetjük ki másképp, mint a jelen, múlt és jövő szavakkal; v. ö. Sapiens bona semper placitura (= quae placebunt) laudat; Haec sunt divitiarum certae, perpetuo permansurae (Seneca) stb.

b) Á mit pedig a magyar és klasszikus nyelvek mellé- és alárendelő természetéről mond (325. l.), azt megczáfolják a gyermekességig egy-szerű Homéros és Hérodotos, vagy a parasanga-stílusú Xenophon, a tömör Thukydides stb., de a latin írók közül is elegendő: a katonás Caesar, a szakadékos Tacitus, a lagymatag Nepos stb.; kivétel talán csak az egy Cicero, mikor hosszú körmondatokban* beszél, miként nálunk emlék-beszédekben Koltcsay, Eötvös és a régi szónoki iskola neveltjei. Több író úgysem igen jöhet tekintetbe az iskola számára, mert a kik még iskolai írók (Livius, Vergilius), csak helylyel-közzel körmondatosak. Am ha valaki akár a Budapesti Hirlap vezér- és tárczacikkeit megvigyazza, akár egyéb lapok és iratok mai mondatfűzését figyeli, bizonyára azt mondja, hogy legalább is annyi az alárendelés nálunk, mint az iskolai ó-klasszikus íróknál. Mondom, legföllebb a periodusok ritkábbak, mint Cicerónál; mert az u. n. «style coupé»-t (l. Dengi, magyar stilsztika, 35. lap) még nem lehet nálunk általánosnak és közkezdveltségűnek mondani! Én pl. ki nem állhatom azt a tömön-datos előadást, tettettett rövidséget, hevenyészett mindennapiasságot se írásban, se beszédben, a melyet némely író fitogtat a napilapok tárczáiban; hiszem, mások is hasonlóképen vélekednek. Midőn tehát Molnár István a latin írókat úgy tüntette föl-olvasói előtt, hogy szinte «möhósággal» rendelik egymás alá mondataikat, akkor megint Melétosként viselkedett olvasóival szemben, a kik előtt ferdén jellemezte a klasszikusokat, holott tudta, hogy az auctorok iratai nem csupa alárendelő szerkezetűek.

V.

Szándékosan hagytam legutoljára az időkhazságnak nyelv-történeti oldalát, a mely a latinban szakasztott olyan, mint a görögben, vagyis már a forrásnál szabad cserélkezés mutatkozik az indicativus idei-

* Erről az ügyről egy rövid cikk érdemel említést, mely a Nyelvőr májusi füzetében (225—6. ll.) jelent meg Görög Ignációtól ily czímen: «Az antik és modern nyelvek mondat-szerkezetéről».

nek alkalmazásában. Nem akarok bővebben szólni a kérdésről, azért csak főbb pontjaiban sorolom fel ide vágó tapasztalataimat, olvasmányaimat és jegyzeteimet.

Előttem van *Plautus időhasználatáról* egy sokszor idézett értekezés *Rodenbuschtól* (Strassburg, 1888.), a mely a mult időalakok használatára vonatkozó észleletemet teljesen megerősíti, valamint azt is igazolja, hogy a coniunctivus praesense és az indicativus futuruma (3., 4. coniug.) cselélkeznek (57. l., l. még Cramer ide vágó cikkét: *Archiv. f. lat. Lex.* V., 304.), vagyis hogy eredetileg optat. vagy desiderativ értelműek; szintűgy azt is, hogy a fut. exact. sokszor áll az egyszerű jövő helyett, csupán a versmérték kedvéért; a perf. pedig kiterjedt használatú a plusqupf. helyett.

De megerősíti a régi írókra nézve szerzett tapasztalataimat *Schneider* műve is: «*De temporum apud priscos scriptores Latinis usu*» (Glatz, 1888.), a mely a következő fontos kijelentést tartalmazza (17. l.): «*Certe legentis animum subit cogitatio, cur tam saepe auctor dicendi actionem infectam ideoque aliter intellegendam proferat, ac si perfectum posuerit, praesertim cum res ipsa huius rationis causam praebat nullam. Facile autem videmus in comicorum quidem sermone multo saepius imperfectum legi, quam sententiarum conexus postulet; perfectum contra, ubi e posteriore linguae usu imperfectum expectetur. Itaque planè reicienda est eorum sententia, qui putant imperfectum plerumque eo consilio positum esse, ut actio continua sive infecta perspicua sit. Immo in temporibus eligendis veteres scriptores non certam illam regulam secuti, sed ad rem praeteritam simpliciter afferendam perfectum et imperfecto promiscue usi sunt, et hoc etiam ipsum aoristi locum obtinet. Nèc mirum. Nam cum lingua Latina peculiare tempus in aoristi modum non conformasset, rei naturæ erat consentaneum eius vicibus modo perfectum, modo imperfectum fungi, cuius primitiva praeteritæ actionis pendens notio non impatiens erat huius muneris, quin etiam, ut erat tempus praeteritum, ad hoc non minus idoneum se praebat quam perfectum.*» Végül pedig így szól: «*Plusquamperfectum pariter cum perfecto et imperfecto aoristi minus suscepit atque haec tempora promiscue sese excipiunt.*»

Hasonló értelemben nyilatkoznak egyéb, *inductiv* uton járó értekezéseim is, a melyeket ezen cikkem megirhatásához hozattam és szorgalmasan elolvastam. Mindegyikben elül járnak a példák s csak aztán jönnek az önként kínálkozó tanulságok!

A későbbi írókról már elégszer szólottam, tehát nem untatom velök olvasóimat. Most csak azt említem, hogy ide vágó könyvgyűjteményem három művel gyarapodott, u. m. 1. a Zimmermann-féle nagy értekezésnek (De epistulari temporum usu Ciceroniano, Rastenburgæ, I. 1886.,

II. 1887., III. 1890., IV. 1891.) két utolsó füzetével; 2. Lebreton nagy művével: *Études sur la Langue et la Grammaire de Cicéron* (Páris, Hachette, 1901. 471. lap), a melyben ki van fejtve példák alapján, hogy még Cicero írói fejlődése is eltérbe tolta az egyik időnek használatát a másiknak rovására, vagyis az egyiknek divata majdnem kiszorította vagy elnyomta a másikat; 3. ugyancsak Lebreton művével: *Cæsariana syntaxis quatenus a Ciceroniana differat* (Páris, Hachette, 1901, 118. l.), a melyben a két, egyazon korú író eltérései vannak példákon szemléltetve.

Már most, mivel ama neves szerzők kutatásai ugyanarra az eredményre vezettek, mint az én buzgólkodásom; mivel továbbá egyetlen iskolai latin vagy görög nyelvtanost sem találtam, a ki a tanítás terén erőltetné az actiókat, — legföllebb oly mértékben szólnak rólok, a mennyire az én felfogásom is megengedi őket: épen azért ellenfeleimnek pusztá bizonykodása előtt meg nem hajolhatok, annyival kevésbé, mert eddigi argumentálásuk csak erősítette a magam álláspontját.

A latin nyelv jövőjét sem féltem én az ilyen vitáktól; mert hitem szerint a latin nyelv uralma fenmarad mindaddig, míg az egyház irányító hatással lesz a föld kerekiségén élő hiveire. Másrészt a latin nyelv és irodalom becsét, példátlan hatását mind maig érzik és méltányolják a művelt népek. Különben is én nem tudok magamnak olyan művelődési korszakot képzelni, mely a humanisztikus műveltséget mellőzhetné. Hitem szerint tehát még jó ideig élnek és uralkodnak a gymnasiumiok multjához és fogalmához fűződött humaniorák. De ha meggyöngül vagy viasszaszorul is valaha az uralmuk, az egyház sohasem hagyhat fel művelésökkel, hanem menedéket nyújt számokra, miként a népvándorlás viharai között tette. Az elnyomásra következik aztán egy jobb korszak, az újraéledés! . . .

Végezetül azt a tanulságot merítem a lefolyt vitából, hogy legalább tisztultak a nézetek. Ime egy téma, a mely tartós érdeklődést keltett kartaársaimban! Ez azon eredmény, melyhez gratulált nékem a Szerkesztő úr már akkor, midőn azzal a kéréssel fordultam hozzá, hogy sziveskedjék közölni a Kőrösi felolvasására adandó válaszat. Ellenfelekre találtam, s alig merem hinni, hogy meggyőztem őket tévedésökről. Mindazáltal rendületlenül vallom Senecával: «*Veniet tempus, quo ista, quæ nunc latent, in lucem dies extrahat et longioris ævi diligentia . . . Veniet tempus, quo posteri nostri tam aperta nos nescissentur.*»

BÓDISS JUSZTIN.